

Arap Dilinde Makasid Çerçevesinde Molla Cami'de Nedensellik | Necmiye Saltık Postallı

İDE AKADEMİ | DÖNEM ÖDEVİ 2022-2023

ÖZET

Mehmet Görmez hocamız ide derslerinde Arap dilinde makasid konusunu ve onun alt bölümlerini Şatibi'nin (ö.790/1388) Muvafakat isimli eseri çerçevesinde izah etmiştir. Hocamız en son dersinde Fahreddin Razi'nin (ö. 606/1210) dile bakışını anlatmıştır. Makasid'in İslam literatüründeki çizgisini takip ederken Molla Cami'yi de dikkate almak gerekir. Bu ödevde bu konu ile ilgili Yunus Cengiz'in Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil: Molla Cami ve Haşiyelerinde Grameri Aşma Çabası adlı makalede geçen Molla Cami (ö. 898/1492) ve şarihlerinin dile bakış açılarını anlatmak istiyorum.

GİRİŞ

Günümüzde dil öğreten kurumlarda, gramerin bir kaç kura ya da döneme yayılarak öğretilmesi yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Bu şekildeki bir programda basitten karmaşığa, kolaydan zora doğru; öğrencinin gramer kurallarını öğrenmesi, öğrendiği kuralları metinler üzerinde göstermesi ya da konuşma ve yazmada uygulaması ve bu yönde meleke edinmesi beklenir. Molla Cami'ye göre gramerin bu çerçeveyi aşan ontolojik bir boyutu vardır. Çünkü konuşmayazmanın kuralları olarak gramerden söz etmekle bir olgu olarak gramerden söz etmek farklıdır.

FAHRETTİN RAZİ VE MOLLA CAMİ'DE ARAP DİLİ FELSEFESİ

Fahrettin Razi'nin el-Mahsul isimli eserinde analitik felsefe ve usul konuları geçmektedir. Yine dilin kökenleri konusu ile ilgili de fikirler vardır. Dilin kökeni ile ilgili altı farklı kategoriden bahsedilmektedir. Fikirlerini özellikle dilde kesinlik (katîlik) ve zannîlik konusu üzerine inşa eder. Dil ve belağat ilişkisine önem verir.

Razi, bir nastan çıkarılacak hükmün belirlenmesinde, " fıkıh usulcileri ve dilciler arasında bir fark çıkarsa ihtisası tercih etmeliyiz" diyerek dil konusunda mutahassis alimlerin fikrini önceliyor.

Curcani dil denen meseleyi keşfeden kişidir. "Nahiv dilin kendisini değil, dile giden yolu açar" der.

Belağati daha çok sanat olarak kabul ederiz, estetik zannederiz, aruz zannederiz . Fahrettin Razi, "belağat dilin öyle ayrılmaz bir parçasıdır ki belağatsiz fıkıh yapmak mümkün değildir" der.

Belağattaki beyan, bedi ve meani yine hakikat ve mecaz ayırımı bunlar usulün bir parçasıdır. Buna en çok vurgu yapan ise Razi'dir.

Bu konu ile ilgili Razi kaidesi oluşmuştur. Şöyledir: "Nas ve dili (luğa) birbirinden ayırarak dilde kesinliğe ulaşmadan nassı anlayamayız. Dilde katiyyete ulaşmak için de oniki yol vardır. Bunlar arasında dil kaideleri, lafz-ı müsterek olmaması gibi maddeleri sayabiliriz.

Razi katiyyeti dil üzerinden arar. Şatibi ise katiyyeti makasid üzerinden arar. Burada hakikat mecaz, luğavi, örfi, istilahi manayı belirlemede kati anlam aranır.

Usul bilmeyen kişi müçtehit olamaz. Usul bilmeyen kişinin görüşü icma değerlendirilirken itibar edilmez.

Razi mantık, münazara, dil felsefesi ve analitik felsefeyi usule katıyor bu durum usulü anlamayı imkansız hale getiriyor.

Daha sonra Kadı Beyzavi Razi'nin dil bölümünü, Amidi de felsefe bölümünü güçlendiriyor.

Bu bağlamda Gazali, “maksadı dilde arayan aldanmıştır” der. Nassı doğru şekilde anlamak için bağlam, siyak,sibak,holistik bakış ya da diğer naslara müracaat gibi açılardan bakmak gerektiğini vurgular. Dilden maksada giderek, maksattan da nassa giderek, nassın doğru anlaşılacağını söyler.

Ödevin diğer konusu olana Molla Câmî ve yorumcuları ise dil olgusu hakkında şunları söyler: Bu eserlerde bir dil bilgisi konusu olarak cümlelerin kuruluşu, bir varlık sorunu olarak ele alınmakta ve cevher, araz, madde, sûret, yakın sebep, uzak sebep gibi metafizik kavramlarla işlenmektedir. Bu eserlerin müellifleri, Aristoteles’in fizikte uyguladığı dört sebep nazariyesinin kelâmcılar tarafından kabul edilmiş şeklini cümlelerin çözümlenmesinde esas almışlardır.

Bu eserlerde ilk dikkat çeken şey, gramer meselelerinin felsefi terimlerle izah edilmiş olması, gramerin dil öğrenmek için bir araç olarak değil, hakkında düşünce üretilecek bir varlık alanı olarak görülmüş olmasıdır.

Arapçada kelimelerin sonu özne, nesne ve tamlayan olmasına bağlı olarak değişmektedir. Örneğin, Zeyd kelimesi Arapça bir cümlede özne olması durumunda Zeydün, nesne olması durumunda Zeyden, tamlayan olması durumunda ise Zeydîn şeklinde okunur. Nahivciler bu değişimi i’râb olarak ifade ederler. Osmanlı medreselerinde okutulan Molla Câmî ve haşiyelerinde kelimelerdeki bu değişim; araz, illet, tam illet, yakın illet, uzak illet, madde ve sûret gibi İslam felsefesi ve kelâmına ait kavramlarla işlenmiştir.

Aristoteles’in dört sebep nazariyesinin kelâmcılar tarafından kabul edilmiş şeklini esas alan bir isnâd sistemi kurmuşlardır. Bu makalenin amacı, Molla Câmî ve haşiyelerinde vücut bulmuş olan dört sebep nazariyesi üzerine kurulmuş bulunan isnâd sisteminin temel bileşenlerini ve birbirleriyle ilişkisini saptamaktır.

Molla Câmî ve haşiyeleri çözümlenmeden İslam düşüncesinin temel alanlarından biri olan nahiv alanı yeterince ele alınmış olmayacaktır. Diğer taraftan bu eserlerin meselelere yaklaşımı belirlenmeden, medreselerin gramere olan ilgisini, bu kurumlarda yıllarca neden gramer okutulduğunu anlamak mümkün olmayacaktır. Osmanlı medrese müfredatının ve gramer derslerinin hedefini ortaya koymak bu çalışmanın sınırlarını aşar. Ancak bu kurumlarda vücut bulmuş eserlerde kurulan felsefe ile gramer arasındaki ilişkiyi ele alan bir incelemenin Osmanlı medrese kültürünü anlamaya katkı sunacağını söyleyebiliriz. Bir kültürdeki yaygın felsefi eğilim o kültürün aklını, varlığa yaklaşımını ifade etmektedir. Bu akıl varlığın her alanında, bilgide, dilde, sanatta ve ahlakta kendisini hissettirir. Buradan hareketle medreselerde yaygın bir şekilde okutulan felsefi eserlerdeki varlığa yaklaşım tarzının gramerdeki görünümünü ortaya koymaya çalışmak, bu kurumlarda okutulan derslerin birbirleriyle ilişkisini açıklığa kavuşturmada uygun yöntem olacaktır.

Molla Cami ve öğrencilerinin çalışmalarına baktığımızda, felsefi-kelâmî terminolojiye olan ilgileri, nahvî bir mesele olan i’râb ile felsefi bir mesele olan hareket konusu arasındaki ilişkiyi vurgulamaları, özne ve nesne gibi gramatik anlamların “varlık olmak” bakımından statüsü, Aristotelesçi fizikteki dört sebep kuramının nahivdeki işleyişi dikkat çekmektedir. Molla Câmî ve haşiyelerinde ele alınan i’râb meselesi ile dört sebep nazariyesi arasındaki ilişkiye yoğunlaşacağımızı tekrar vurgulayarak konumuza geçelim.

Arap coğrafyası dışındaki Müslümanların yaşadığı ülkelerde 15. yüzyıl ve sonrasında Aristotelesçi mantık ve metafizikle iç içe olan kelâmî terminolojinin cedelî nahiv alanında yaygın bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu dönemdeki cedelî nahvin geldiği noktayı saptamak açısından Molla Câmî ve haşiyeleri üzerinde durmak gerekmektedir. Bu eserler nahiv tarihinde metafizik ve mantığın kavramlarıyla nahiv meselelerinin en çok işlendiği eserlerdir. Nitekim görebildiğimiz kadarıyla nahiv tarihinde ilk defa i’râb, yani cümledeki kelimelerin sonunun değişmesi meselesi, bu eserlerde Aristotelesçi fiziğin temelinde yer alan dört sebep kuramıyla açıklanmıştır.

Nahivle eş anlamlı olarak görülen i’râb kavramı hakkında yapılan tanımlama ve açıklamalar, gramer-felsefe ilişkisinin bir görünümü mahiyetindedir. Sözlük anlamı, açıklamak olan i’râb kelimesi ile ilgili olarak Molla Câmî üzerine hazırlanan hâşiyelerde kelimenin kökü ile yapısı arasında bir ilişki kurulur. Buna göre, “bozukluk” anlamına gelen a-r-b kelimesinin başına hemze geldiğinde “izale” anlamını kazanmış olmaktadır. Kelimenin

köküyle ilgili verilen bu anlam, terminolojide kendisine şu şekilde yer bulmuştur: “İrâb, anlamın ortaya çıkarılması ve (ifade) bozukluğunun giderilmesidir.”

Bu açıklamada nahvin iki amacı göze çarpmaktadır: İfade edilmiş bir metindeki anlamın ortaya çıkarılması ve ifade eden-öznenin ifade bozukluğunun giderilmesi. Bu tanıma göre, cümlelerin kuruluşuna ilişkin kuralları öğrenmiş olan öğrenci, bir cümle içerisinde sıralanan kelimelerin birbirleriyle ilişkisini kolay bir şekilde fark edeceği için yanlış anlam vermekten uzaklaşacağı gibi, cümle kurarken muradını açığa vurmak istediğinde de kurallara uygun olarak cümle kurabilecektir.

Molla Câmi'nin hâşiyecilerine göre, fail, mef'ûl ve muzâfun ileyhinin işlevi, kelimenin sonunun değişmesi için birer “gerektiren” (muktağî) olmaktır. Molla Câmi'nin hâşiyecileri nezdinde “gerektiren” olmak – örneğin fail veya mef'ûl olmak – kelimenin sonunun değişmesi için yeterli değildir. Bu şekilde davranmalarının gerekçesini belirtmeden önce gramatik anlamların varlık olmak açısından durumlarını izah etmek gerekir. Böylece fail olmak veya mef'ûl olmanın kelime karşısındaki görevi/işlevi izah edilmiş olacaktır. Molla Câmi'nin hâşiyecileri için konu cevher ve araz meselesiyle ilişkilidir. Fail ve mef'ûl olma gibi cümlelerin öğelerinin varlık bakımından statülerine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâşiyecileri farklı görüşlere götüren durum şudur: Bir kelimeye fail, mef'ûl ve muzafun ileyh dediğimizde varlık bakımından ne demiş oluruz, başka bir ifadeyle bunlar bir araz mıdır, hâl midir yoksa başka bir şey midir? Hâşiyecilerin farklı görüşlerine kaynaklık eden ifade şudur: “Kelime ve kelâmın tarifıyla başladı, çünkü bu kitapta kelime ve kelâmın halleri konu edilecektir.”

Molla Câmi'ye ait bu ifadenin amacı, İbn Hâcib'in el-Kâfiye isimli eserindeki bir durumu şerh etmektir. İbn Hâcib, medreselerde çokça okunan ve üzerine onlarca şerh ve hâşiyeye yazılan meşhur eseri el-Kâfiye'de kelimenin tanımını yapmakta, sonra da kelâmın (söz) tanımına geçmektedir. Molla Câmi'ye göre nahvin konusu kelime ve kelâm değil onların halleridir. Dolayısıyla ona göre nahvin konusu fa'il ve mef'ûl gibi cümlelerin öğeleridir. Hâşiyeciler Molla Câmi'nin bu açıklamalarını daha da açmak istemişler ve fa'il ile mef'ûl gibi anlamların varlık bakımından durumları üzerine yoğunlaşmışlardır.

Cümlelerin öğelerinin varlık olma durumlarının saptanması konusunda Lârî, Siyâlkûtî ve Rahmi Efendi'nin yukarıdaki metne düştüğü hâşiyeler ele alındığında, medrese geleneğinde dilin bir varlık alanı olarak görüldüğü, gramerin ise bu alanın bir metafiziği olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Lârî'ye göre cümlelerin öğeleriyle kelimeler arasındaki ilişki bir cevher-araz ilişkisi değildir. Başka bir ifadeyle öğe olma görevleri kelimenin özülle ilgili olmayıp, sadece kurgusal olarak aralarında nispet tasavvur ettiğimiz durumlardır. Siyâlkûtî'ye göre bir kelimeye nispet edilebilecek türden birçok hâl vardır. Çünkü kelime sarf, beyan ve me'ânî gibi birçok ilme konu olmaktadır ki, bu ilimlere kelimeyle ilgili uygun bir durumu söylediğimizde aslında hâlini söylemiş oluruz. Ona göre bu durumda metinde geçen hâller ifadesini, gramer konularıyla sınırlandırmak gerekecektir. Siyâlkûtî'ye göre bir kelimeye fail veya mef'ûl denildiğinde itibârî bir durumdan söz edilmiş olmaktadır: “Bu hâller, nahivcilerin Arapça cümle kuruluşlarını sıhhat ve bozukluk açısından değerlendirmek için itibârî olarak düşündükleri kavramlardır.”

Molla Câmi üzerine yapılmış olan diğer bir hâşiyeye sahibinin çalışmasına değinmek meseleyi daha da açabilir. Rahmi Efendi'ye göre, özne ve nesne gibi öğelik durumları zatî arazlardır (özel ilinekler, el-e'râdu'z-zâtiyye). Bu durumda, aynı metne not düşen Rahmi Efendi, Lârî ile aynı görüşte olmamış olur. Rahmi Efendi'ye göre bir kelimenin fa'il veya mef'ûl olduğunu söylediğimizde cevherin bir araza sahip olduğunu söylemiş oluruz. Bu durumda Rahmi Efendi kelimelerdeki değişimi iki açıdan ele almış olur: Birincisi, kelimelerin sonundaki literal değişimdir ki, ona göre bu itibârî bir değişimdir. Diğerisi ise kelimelerin öğe olmak açısından kazandığı anlamlardır ki; bu, öz üzerine terettüp eden arazların değişimidir. Hâşiyelerden anlaşıldığı üzere, hâl-kelime ilişkisi bağlamında grameri aşan bir tartışmada farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fail ve mef'ûl olma gibi öğelik durumları hâl ile ifade edilmiş ancak bu hâllerin sadece nispet edilen [itibârî] durumlar mı yoksa araz-zât ilişkisi gibi özel bir ilişki mi olduğu konusunda farklı görüşler ileri sürülmüş, dolayısıyla mesele metafizik bir alana çekilmiştir. Kelâmcılar cevherde bulunan bir arazın cevheri hareket ettirmesini kabul etmezler. Çünkü araz cisimde varlık bulur ve arazın varlığı cismin var olmasına bağlıdır. Bu yüzden, kendisi değişken olan arazın aynı

mahalde bir başka değişikliğe yol açması kabul edilmez. Onlara göre, bir cismin araz edinebilmesi cismin dışından gelen bir hareketin/arazın cevherde yerleşmesine bağlıdır. Daha farklı bir ifadeyle bir cismin kendi kendine A noktasından B noktasına geçebilmesi kabul edilmez. Bu hareketin gerçekleşebilmesi için cismin dışından cisme müdahale eden bir etkinin var olması gerektiği kabul edilir. Kelâmcılarla paralel düşünen Molla Câmî ve haşiyecileri, değişimin gerçekleşmesini sağlayacak farklı sebepler üzerinde durmuşlardır. Bunu yaparken dört sebep kuramını esas almışlardır.

Molla Câmî ve haşiyecilerinin kelimenin değişimi bağlamında konuyu sebeplerle ilişkilendirme çabalarını inzimâmın kurulmasına dönük olarak görmek gerekir. Onlar da tıpkı kelâmcılar gibi değişime sebep olabilecek unsurları tam illet olarak görmek suretiyle dildeki değişimi sağlayan etkenlerin birbirleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu hem de bu unsurların tek bir unsurda yoğunlaştığını ifade etmek istemişlerdir.

Kelâmcıların hudûs, nahivcilerin de îrâb bağlamında yaptığı izahatlar dikkate alındığında, Molla Câmî ve haşiyecilerinin teolojik düşüncelerinin, evrenin bir yaratıcısı olması gerektiği şeklindeki düşüncelerinin gramere yansıdığını söylemek gerekmektedir. Bu durumda dil bilginleri nezdinde gramerin seküler bir alan olarak değil, kelâmî tasavvura uygun bir alan olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Kelâm ile gramer ilişkisinin diğer cephesi, dile olan yaklaşımın kelâmî düşünce üzerindeki etkisiyle ilgilidir. Gramatik çözümleme yaklaşımı parçalamayı ve parçaların birbirleri üzerindeki etkisini esas alır. O açıdan bir edatın kural dışı olarak bir metin içinde yer alması nahiv bilginlerinin kabul edebileceği bir şey değildir. Nahvî ta'îldeki çözümlemeye bu şekilde yaklaşan medrese erbâbı, aynı çözümleyici yaklaşımı kelâmî ve fikhî metinlerde de göstermişlerdir.

Molla Câmî'nin hâşiyecileri için kelimelerdeki değişim bir hudûstur, yani sonradan değildir. Onlar da kelimenin kendi başına olduğunda sâkin, cümle içerisinde kullanıldığı takdirde ise harekeye/değişime konu olduğu kanaatinde olmuşlardır. Kelâmcıların cevher, araz, hudûs konusuna ilişkin açıklamaları, hâdis varlıkların bir var edicisinin olması gerektiği sonucuyla nihayet bulur. Molla Câmî ve haşiyecilerinin de cümledeki değişimi açıklamaları tam illetin saptanmasıyla son bulur.

Molla Câmî'nin hâşiyelerinde kelimelerdeki değişim konusu, varlıktaki değişim gibi sebep-sonuç ilişkisi bağlamında ele alınmaktadır. Bu eserlerde kelimenin sonundaki değişim yakın, orta ve uzak olmak üzere üç sebebe bağlanmaktadır: Kelimelerin sonundaki hareke ve harflerin değişimi yakın sebep, fa'il ve mef'ûl gibi gramatik bakımından öge olma durumları orta sebep, bu öğelerin bağlı bulunduğu 'âmiller ise uzak sebep olarak değerlendirilmektedir. Yakın ve uzak olmanın ölçütü arada bir sebebin olup olmasına bağlanmıştır. Kelimenin sonundaki harf veya harekeyle gerçekleşen literal değişiklik, arada başka bir sebebin olmadığı gerekçe gösterilerek, yakın sebep olarak kabul edilmiştir. Oysa "gerekiren" olarak ifade edilen gramatik anlamlar, yani özne ve nesne gibi öge olma durumları; hareke ve harf üzerinden değişikliği sağladıkları için uzak sebep; 'âmiller ise gramatik anlamlar ve kelimenin sonundaki harf ve hareketler üzerinden değişikliği sağladıkları için uzak sebep olarak kabul edilmiştir. Siyâlkûti'ye göre gramatik anlamların yakın sebep olarak kabul edilmesi düşünülemez, çünkü yakın her zaman için değişime aracı olan sebeptir.

Sebeplerin bu şekilde tasnifi Molla Câmî'nin açıklamalarına dayanmaktadır. Molla Câmî yaptığı şerhte, yukarıda sıralanan üç sebebi zikreder ve bunlardan hangisinin uzak, hangisinin de yakın sebep olduğunu belirtir. Haşiyecilerden Lâri, sebeplerin hepsini birlikte kelimedeki değişimin tam illeti (neden) olarak gördüğünü ifade eder, sonraki haşiyeciler de bu kavramı işlemeye devam eder. Onlara göre tam illet; yakın sebep ve uzak sebeplerin bir araya gelmesinden ibarettir. Esasen, kelimelerdeki değişimi asıl olarak sağlayan da budur.

Dikkat edildiğinde, Türkçede neden anlamına gelen sebep ve illet kavramlarının birbirine yakın ama farklı anlamlarda kullanıldığı anlaşılır. Bu kavramlar, Molla Câmî ve haşiyecileri tarafından kelâm geleneğindeki anlama uygun olarak kullanılmıştır. Cürcânî'nin ifade ettiği gibi, sebep, "Kişiyi sonuca ulaştıran, ama sonuç üzerinde etkide bulunmayandır." Başka bir ifade ile "Bulunması ile ancak, sonucun meydana geldiği unsurdur." Dolayısıyla, sonucun meydana gelmesi sebebin bulunmasına bağlıdır, ancak sebebin bulunması sonucun meydana gelmesi için yeterli değildir. İlet ise Cürcânî tarafından "Bir şeyin meydana gelmesinin kendisine bağlı

olduğu unsurdur. İlet ortaya çıkardığı şeyin dışındadır ve bu şeyin ortaya çıkarılmasında etkindir.” Bu açıklamalarla birlikte Molla Câmî ve haşiyecilerinin düşüncelerine bakılırsa, kelimedeki değişimin meydana gelmesi; (i) kelimenin son harfinde bir değişikliğin olmasına, (ii) kelimenin özne ve nesne olmak gibi ögelik bir durum edinmesine (iii) ve ögelik durumlarının bir `âmilinin olmasına bağlıdır. Bu unsurların her birisi sebep olarak kabul edildiği için sonuç için gerekli görülmüş ancak sonucu meydana getirmek için yeterli kabul edilmemiştir. Sonucu meydana getiren ise tüm bu hususların bir araya gelmesidir, yani illetin oluşmuş olmasıdır.

Sebeplerin yakın, orta ve uzak sebep olarak tasnif edilmesi İslam filozoflarının sebeplere ilişkin yaklaşımını çağrıştırmaktadır. İbn Sînâ e -Şîfa: Fizik'te sebepleri fail sebep, maddî sebep, surî (formel) sebep ve gaye sebep olarak ayırdıktan sonra, sebeplerin hallerini uzak ve yakın olması açısından ele alır. Onun açıklamalarında, örneğin organların hareketini ele aldığımızda yakın fail sebep, organlardaki kaslar ve kirislerdir, uzak fail sebep ise nefstir. İbn Sînâ'ya göre yakın sebep, kendisi ile edilginini (me'ûlu) arasında bir aracı olmayan faildir. Uzak fail sebep ise kendisi ile edilginini arasında bir aracı bulunan faildir. Molla Câmî üzerine yapılan hâşiyelerde kelimelerin değişimi bağlamında sebeplerin uzak ve yakın olarak tasnif edilmesi şeklindeki yaklaşım İbn Sînâ'nın yaklaşımıyla aynıdır. Hâşiyecilere göre, kelimenin sonunda gerçekleşen farklılık, değişimin aracısız sebebi olduğu için yakın sebeptir. `Amiller ve ögelik durumları ise, aracı sebepler üzerinden etkili oldukları için birer uzak sebeptir.

Fahreddin er-Râzî sonrası kelimcilerinin, bir fiilin meydana gelmesi hakkında kabul ettikleri anlaşılan bu şekildeki genel çerçevenin, Molla Câmî ve haşiyecilerinin kelimedeki değişim hakkında yaptıkları açıklamalarla karşılaştırdığımızda önemli oranda örtüştüğünü görmek zor değildir. Şu farkla ki kelâm eserlerinde dört sebepten söz edilirken Molla Câmî ve haşiyelerinde üç sebepten söz edilmekte, gaye sebepten söz edilmemektedir. Bunun sebebini anlamaya çalıştığımızda, Cürçânî'nin belirtmiş olduğu bir açıklama dikkat çekmektedir. Buna göre, her hangi bir seçime bağlı olmadan gerçekleşen fiiller için gaye sebep söz konusu olmaz. Bu açıklamayı daha da açan Siyâlkûtî, Tanrı'nın fiillerinin seçimle (ihtiyâr) gerçekleşmediğini dolayısıyla bu fiillerde gaye sebeb söz konusu edilmemesi gerektiğini belirtmektedir. Bu açıklamalar düşünüldüğünde, nahiv eserlerinde kelimedeki değişim bağlamında gaye sebepten söz edilmemiş olmasını şu şekildeki bir gerekçeyle izah etmek mümkün görünmektedir: Kelimelerin sonundaki değişimi, harekelerden veya harflerden birisiyle tayin etmek, sözün sahibinin tercihiyle bağlı olan bir durum değildir, başka bir ifadeyle gramatik olarak öğeleri merfu, mansûb veya mecrûr kılmak, sözün sahibinin inisiyatifinde değildir. Dolayısıyla kelimedeki değişim, seçime bağlı olmayan fiiller grubuna girmektedir. Bu yüzden de bu tür değişim için gaye sebep gerekmemiş olmaktadır. Değişimin izah edilmesi bağlamında, Molla Câmî ve haşiyelerinin kelâm eserlerinden diğer bir farkı sebeplerin isimlendirilmesiyle ilgilidir. Molla Câmî ve haşiyelerinde sebepler, kelâm eserlerindeki tasnife uygun bir şekilde yakın ve uzak sebep olarak nitelendirilmiştir. Kelimeyi oluşturan harfler madde olarak, kelimedeki değişim ise sûret olarak ifade edilmiştir. Ne var ki kelimedeki değişimi ortaya koyan sebepler fail sebep, maddî sebep ve surî sebep olarak isimlendirilmemiştir. Bunun yerine yakın ve uzak sebepler ifadesi tercih edilmiştir.

Bu şekildeki farklılığa rağmen, illet ekseninde ifade edilen tam illet, yakın illet ve uzak illet kavramları ve bu kavramlara ilişkin yapılan açıklamalar, kelâm eserleriyle Molla Camî ve haşiyecileri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Molla Camî'den çok önceleri de kelimedeki değişimin bir illete bağlı olarak gerçekleştiği söylenmiş ve `âmiller kelimedeki değişime tesir eden birer illet olarak kabul edilmiştir. Görünen o ki Molla Câmî ve yorumcuları dört sebep nazariyesine uygun olarak, amillerin yanı sıra, kelimedeki lafzî değişimi, özne ve nesne gibi gramatik öğeleri de `irâbın sebebi olarak belirleyip bu sebeplerin birlikte tam illet olduğunu düşünmüşlerdir. Bu şekildeki bir isnat sisteminin Molla Câmî öncesi `âmil-ma'mûl ilişkisine dayanan isnat sisteminden farklı olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Dört sebep nazariyesine dayanan metafizik bir düşünce, etkiye maruz kalan madde, sûret, gaye ve maddede sûreti oluşturan sebep üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu nazariyeyi kabul eden bir dil düşüncenin de bu unsurlar üzerine kurulması gerekmektedir. Nitekim gaye dışındaki bu unsurlar ve onların açıklanmasını mümkün kılan cevher ve araz kavramları Molla Câmî'nin

haşiyelerinde yaygın bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla terminoloji açısından da bu eserleri nahiv tarihinde farklı bir yerde görmek gerekmektedir. Böylece Molla Câmî ve haşiyelerinde dildeki hareketin ta'îl (illetlendirme) açısından dış gerçeklikteki hareket gibi görüldüğünü, başka bir deyişle vucûd-ı lisânînin vucûd-ı hâricî gibi görüldüğünü söylemiş olmaktadır. Ancak dış gerçeklikteki varlık Taşköprizâde Ahmed Efendî'nin belirttiği gibi hakikî iken, dildeki varlık mecâzî ve itibârîdir. Dolayısıyla iki varlık şekli arasındaki bu farklılığa rağmen ta'îlin Molla Câmî ve onu izleyenlerce aynı sebeplere bağlanmış olması, üzerinde durulması gereken bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Şunu belirtelim ki Îcî, Cürçânî ve Siyâlkûtiye göre cisimlerdeki değişim, onlarda mevcut olan illetten dolayı gerçekleşmiş değildir. Değişen ve değişim arasındaki illetlilik, zihinde gerçekleşen bir durumdur. O halde illetlilik bu düşünürlere göre îtibârî bir durumdur. İletliliğin, îrâb cihetinden de îtibârî olduğu Molla Câmî'nin haşiyecileri tarafından açıkça belirtilmişti. Nitekim Lârî, kelimelerdeki değişimde asıl etkinin konuşana ait olduğuna söylemekte ve özne ve nesne gibi gramatik varlıkların itibari olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla Siyâlkûti'de görüldüğü üzere, haşiyecilerin nazarında hakiki ve itibari olmak açısından farklı iki varlık durumundan değil, hem cisimler hem de kelimeler için geçerli olan aynı nitelikteki illiyetten söz edilmiş olmaktadır. Dolayısıyla onlar açısından, artık dilsel bir ifadenin ta'îlini yapmakla, evrendeki bir değişimin nedenleri hakkında konuşmak arasında bir fark kalmamış olmaktadır. Çünkü iki alandaki değişim, itibârî olarak kabul edilen ta'lile dayanmaktadır.

Molla Câmî ve yorumcularının özgünlüğü, isnâd sistemine ya da ifadelerin çözümlenmesinde daha önce söylenmemiş bir etkeni sisteme eklemelerinden kaynaklanmamaktadır. Onların katkısı; 'âmil, kelimenin sonunun değişimi ve özne ve nesne türünden gramatik öğeler gibi daha önce sıklıkla dile getirilen gerekçelendirme unsurlarını, dört sebep nazariyesine dayalı olarak bir sistem içinde bir araya getirmiş olmaları ve bu sistemi kelâm-felsefe ve mantığın kavramlarıyla ifade etmiş olmalarıdır. Ancak sisteme ilişkin bir katkı olması hasebiyle cedelî nahve getirdikleri bu ifade biçimi, Molla Câmî ve yorumcularının nahiv tarihinde ayrı bir yerde konumlandırılmasına yetmektedir.

Sonuç

Fahreddin er-Râzî ile birlikte Aristotelesçi mantığın kelâm ve diğer İslâmî ilimler içerisinde muteber bir usûl olarak kabul edilmesiyle birlikte nahivde de ciddi bir değişim gerçekleşmiş ve mantık terminolojisi nahivde daha da görünür hale gelmeye başlamıştır.

Molla Câmî ve haşiyecileri kendilerinden önceki nahiv geleneğini devam ettirerek gramere, sadece cümlelerin kuruluşuna ilişkin kurallar nazarıyla değil, düşünsel ya da felsefî arka planı olan bir alan nazarıyla bakmışlardır. Bundan dolayı da bu eserlerde cevher, araz, madde, sûret, neden ve çeşitleri gibi kavramları sıklıkla kullanmışlardır. Bu eserlerde cümlelerin kuruluşu ve kelimedeki değişim, bir hudûs/sonradan olma meselesi gibi görülmüş, cümleyi oluşturan öğelerin varlıksal durumu ve birbirleriyle ilişkisi bu bakış açısıyla ele alınmıştır.

Molla Câmî ve haşiyeleri kelâm ve felsefenin artık iç içe geçtiği bir dönemde kaleme alınmıştır. Bu yüzden bu eserlerde, önceki nahiv eserlerinden farklı olarak felsefenin yeni meselelerini ve farklı kelâmî bakış açılarının dilbilgisel tezahürlerini görmek mümkündür. Buna binaen Eş'ârî kelâmcıların 13. yüzyıla kadar şiddetle karşı durdukları dört sebep nazariyesinin revize edilerek ilkin Fahreddin er-Râzî tarafından ele alınmış olması, sonrasında Îcî ve Teftâzânî ve Cürçânî tarafından kabul edilmiş olması ve yaygınlaştırılmış olması, nahvin de buna uygun bir konumda yer almasını beraberinde getirmiştir. Nihayetinde, kelâmcı olan düşünürlerin aynı zamanda nahivci yönlerinin olması bu ilişkinin kolaylıkla kurulmasını sağlamıştır. Molla Câmî ve haşiyelerinde bu nazariyeye uygun olarak, kelimelerdeki değişim üç sebebe bağlanmıştır. Kelimelerin sonundaki hareke veya harf değişimi yakın sebep olarak, bu değişime aracı olan özne ve nesne gibi gramatik anlamlar (görevler) orta sebep olarak, bu anlamların amilleri olarak kabul edilen fiil veya fiil gibi amel eden isimler ise uzak sebep olarak kabul edilmiştir. Bu sebeplerin tümü ise birlikte tam illet olarak belirlenmiştir. Dört sebep nazariyesinin bir gereği olarak Molla Câmî ve haşiyelerinde madde, sûret, gaye, cevher ve araz kavramları kendilerinden önceki nahiv eserlerinden çok daha fazla yer almıştır.

KAYNAKÇA

Görmez, Mehmet, Fahreddin Razi ile İlgili İde dersleri.

Cengiz, Yunus, Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil: Molla Cami ve Haşiyelerinde Grameri Aşma Çabası